

розвинутий характер шлюбно-сімейних відносин Гетьманщини у другій половині XVII — першій половині XVIII ст. Сподіваємося, що цей невеликий огляд поставленої проблематики дозволить більш глибоко розкрити особливості норм сімейного права Гетьманщини у вказаний часовий період. Тому виникає потреба проведення подальших наукових розробок у цьому напрямку. Автор також вважає, що вивчення сімейного права Гетьманщини другої половини XVII — першої половини XVIII ст. сприяє розумінню походження і суті більшості правових засад та інститутів сучасної правової системи України.

Література

1. Бойко І. Й. Правове становище населення Гетьманщини за кодексом 1743 року. — Л.: Світ, 1997.
2. Василюк М. П. Матеріали до історії українського права. Т. 1. — К., 1929. — (ВУАН: Зб. соц.-скоп. від.; № 11).
3. Гошчаренко В. Г. Історія держави та права України. — К.: Вестурі, 1996.
4. Дорощенко Д. І. Нарис історії України: В 2 т. Т. 2 (від половини XVII століття). — К.: Глобус, 1992.
5. Кульчицький В. С. Кодифікація права на Україні у XVIII столітті. — Л., 1958.
6. Месяд В. История кодификации права на Украине в первой половине XVIII в. / ВИПИТИ. — К., 1964.
7. Миллер Д. Печерки из истории и юридического быта Старой Малороссии. — Х., 1895.
8. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. — К., 1997.

УДК 347.798(4)

О. О. Нігресва

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІПОТЕКИ МОРСЬКОГО СУДНА У КРАЇНАХ РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СІМ'І

Незважаючи на тяжкий стан економіки України, вона має усі передумови, щоб стати у цьому аспекті на один рівень із розвиненими європейськими країнами. Одна з таких передумов — статус України як морської держави. Разом з тим вітчизняний морегосподарський комплекс знаходиться у вкрай незадовільному становищі, яке, зокрема, спричинене нерозважливою державною політикою. Застарілість та недосконалість правових норм, що регулюють відповідні правовідносини, тільки одна з частин окресленої проблеми. Отже, розроблення нового ефективного правового регулювання різноманітних відносин, що складаються в торговельному мореплаванні, — першочергове завдання української юридичної науки.

У зв'язку з цим особливої уваги законодавця потребує регламентація іпотеки морського судна як одного з найбільш дієвих способів забезпечення виконання зобов'язань у галузі мореплавання. Враховуючи невизначеність у правовому регулюванні іпотеки морських суден в Україні, корисним для його роз-

роблення та вдосконалення є вивчення іноземного досвіду застосування цієї правової конструкції. На наш погляд, вірним у цьому аспекті буде звернутися до розгляду інституту іпотеки морського судна саме у країнах романо-германської правової сім'ї. Такий підхід обумовлений близькістю правових конструкцій європейських країн до вітчизняних правоположень. Отже їх зіставлення дозволить виокремити ті корисні напрацювання юридичної науки континентальної Європи, яких не достає українському праву.

Іпотека морських суден у країнах із континентальною правовою системою відображена у їх законодавстві по-різному. В Італії, наприклад, присутнє кодифіковане регулювання цих відносин у Кодексі морського та повітряного судноплавства 1942 р., розділ VI якого присвячено морським привілейованим вимогам та іпотекам [4, 333].

Навпаки, у Франції немає єдиного нормативно-правового акта, який би регулював використання іпотеки морських суден. Загальне цивільно-правове регулювання іпотечних правовідносин надане у Цивільному кодексі Франції 1804 р., розділ IV якого присвячено способам забезпечення виконання зобов'язань, серед яких важливе місце посідає такий різновид речових гарантій, як іпотека. Що ж до правового регулювання такого різновиду іпотеки, як іпотека морського судна, воно надається кількома нормативно-правовими актами, серед яких важливе місце посідають Митний кодекс Франції 1964 р., розділ 7 книги IX якого стосується саме іпотеки морських суден, та Декрет Державної Ради Франції 1967 р. щодо правового статусу морських суден.

Спорідненість української та європейських правових систем явно простежується у юридичній термінології, що використовується у законодавстві відповідних країн. Для права континентальної Європи, на відміну від країн загального права, характерно використання терміна «іпотека». Разом з тим не кожне законодавство дає чітке визначення цього інструменту забезпечення виконання зобов'язань. Так, наприклад, Закон Німеччини про права на зареєстровані судна та суднові верфі від 15 листопада 1940 р. містить такі положення щодо іпотеки: «Судно може бути обтяжене для забезпечення вимог таким чином, щоб кредитор мав право шукати задоволення своїх вимог у визначеному розмірі із вартості судна. Іпотека судна може забезпечувати майбутню та умовну вимоги» [7, 28].

Законодавець Італії у Кодексі морського та повітряного судноплавства Італії 1942 р. взагалі не наводить чіткої дефініції іпотеки морського судна. Натомість ст. 2808 Цивільного кодексу Італії визначає, що іпотека надає кредитору право звернути стягнення на обтяжене з метою забезпечення його інтересів майно навіть у тому разі, коли воно знаходиться у власності третьої особи, та отримати переважне задоволення своїх вимог за рахунок суми вилученої від його продажу [3].

Аналіз законодавства низки європейських країн дозволяє виділити такі невід'ємні риси іпотеки морських суден у їх праві:

1. *Публічність*. Ця ознака, на відміну від вітчизняного правового регулювання, вимагає фіксації іпотечного обтяження у певних реєстрах. Коли мова

йде про іпотеку морських суден, це той самий реєстр, де зареєстроване саме морське судно. Відсутність реєстрації договору іпотеки у деяких країнах, зокрема, в Італії, не тільки позбавляє його сили щодо третіх осіб, а й взагалі робить недійсним.

2. *Спеціальність*. За загальним правилом, у праві європейських країн допускається встановлення іпотеки тільки щодо індивідуально-визначеної речі. Так, в Італії іпотека може бути встановлена щодо конкретного судна або ж суден, які чітко ідентифіковані у відповідному національному реєстрі морських суден. Крім того, законодавець більшості країн вимагає завчасного визначення конкретної суми основного зобов'язання, яка гарантується шляхом укладання іпотечного договору (так званий принцип визначеності кредиту, що гарантується) [5, 559]. Встановлення загальних іпотек, які б обтяжували усе майно боржника, не дозволяється.

Разом з тим праву Франції знайомий розподіл іпотек на спеціальні та загальні. У певних випадках, що передбачені у законодавстві, вигодонабувач (бенефіціар), на користь якого встановлюється іпотека, може обтяжити нею все нерухоме майно боржника. До осіб, які мають право загальної іпотеки, ст. 2400 Цивільного кодексу Франції відносить:

- а) чоловіка та жінку щодо майна іншого з подружжя ;
- б) неповнолітню особу чи особу, що визнана недієздатною, щодо майна опікуна;
- в) державу, громадські об'єднання і державні установи щодо майна осіб, що управляють державним чи муніципальним майном;
- г) вітказоодержувач за заповітом щодо спадкового майна;
- д) привілейовані кредитори, що здійснили витрати на поховання боржника, сплатили його лікування та ін. [1].

Наявність практики встановлення загальної іпотеки, на наш погляд, не відповідає правовій природі цього способу забезпечення виконання зобов'язань та може бути виправдана лише метою додаткового захисту майнових інтересів осіб у специфічних правовідносинах, що були перелічені вище.

3. *Пріоритетність*. Відповідно до принципу давньоримського права: «*Qui prior est tempore, potior est jure*», права іпотекодержателя за раніше зареєстрованою іпотекою є пріоритетними стосовно прав усіх інших іпотекодержателів. Власно кажучи, такий іпотекодержатель отримує виключні права на першочергове задоволення своїх вимог за основним зобов'язанням у порівнянні із будь-яким іншим кредитором іпотекодавця. Виключенням з цього правила є держателі морських привілейованих вимог.

4. *Неподільність*. Іпотека поширюється на весь обтяжений нею предмет чи предмети та покриває будь-яку його частину.

5. *Акцесорність*. Існування іпотеки у країнах із правом романо-германського типу, як правило, безпосередньо пов'язане з існуванням зобов'язання, яке вона забезпечує. Це твердження є цілком вірним щодо похідного характеру іпотеки морських суден. Так, параграф 51 Закону Німеччини про права на зареєстровані судна та суднові верфі передбачає, що при передачі вимог, що

забезпечені іпотекою судна, також переходять права по іпотеці судна. Вимоги за основним зобов'язанням не можуть переходити без прав за іпотекою судна [7, 29]. Разом з тим слід відмітити, що саме праву Німеччини було властиве існування заставних прав, не пов'язаних з будь-яким певним зобов'язанням, тобто непохідних від нього. Таке право встановлювалося на пред'явника та легко оберталось, що надало йому такого ж значення у сфері реального кредиту, яке мав вексель у сфері кредиту особистого [8, 68].

Переходячи до підстав виникнення правовідносин з приводу обтяження іпотекою морського судна, потрібно зазначити, що у європейських країнах такою підставою виступає саме договір. Що ж до його форми, то, як вже зазначалося, у праві країн Європи існує вимога щодо публічності такого договору, однак якщо у праві одних країн обов'язковою є проста письмова форма укладання договору іпотеки морського судна (ст. 241 Митного кодексу Франції) [2], то у праві інших відсутність публічного посвідчення такого договору призведе до його недійсності (ст. 567 Кодексу морського та повітряного судноплавства Італії) [3].

Публічність зазначеного різновиду іпотеки надається їй шляхом державної реєстрації. Її здійснення відбувається у різних органах державної влади: у Франції — це митні органи (ст. 14 Декрету Державної Ради Франції 1967 р. щодо правового статусу морських суден); в Італії — це адміністрація порту приписки судна (ст. 251 Кодексу морського та повітряного судноплавства Італії); у Німеччині — це юрисдикційні судові органи [7, 37].

Зазначена реєстрація, як правило, відбувається у спеціальних реєстрах, у яких відповідно зареєстровані судна, обтяжені іпотекою. Розрізняють три групи реєстрів: реєстри морських суден, реєстри річкових суден та реєстри суден, що будуються. Державні реєстри морських суден можуть містити дві окремі системи: реєстри для реєстрації великих суден, розміри та потужність двигунів яких перевищують певні значення, і суден спеціального призначення (пасажирських, наливних, суден для перевезення небезпечних вантажів, буксирів та ін.) та реєстри усіх інших суден.

Іншим критерієм розрізнення реєстрів виступає район, для переміщення у якому призначені судна. Наприклад, в Італії судна, придатні до судноплавства у відкритому морі, реєструються окремо від усіх інших у спеціальному реєстрі — *matricola*. Судна ж, які призначені для прибережних переміщень та переміщень у внутрішніх водах, а також усі види барж заносяться до іншого реєстру — *registro d'iscrizione* [3].

Реєстрація іпотек морських суден у реєстрах їх державної реєстрації відповідає одному з основних принципів Міжнародної конвенції про морські привілейовані вимоги та іпотеки 1993р., яка вимагає занесення інформації до того ж самого реєстру, в якому зареєстроване судно [6].

Ще однією особливістю режиму іпотеки морського судна у праві деяких європейських країн порівняно з вітчизняним законодавством є строковий характер існування суб'єктивних прав іпотекодержателя у відносинах іпотеки після настання терміну виконання зобов'язання, що нею забезпечувалося. Так,

у ст. 577 Кодексу морського та повітряного судноплавства Італії зафіксований дворічний пресікальний строк існування прав за іпотекою морського судна. У праві ж Франції дійсність іпотечного зобов'язання щодо третіх осіб поставлена у залежність від строку існування самого реєстраційного запису, що, за умови відсутності поновлення, втрачає силу через 10 років (ст. 248 Митного кодексу Франції). Строковий характер існування іпотеки у цих країнах обумовлений метою стимулювання кредиторів — іпотекодержателів до активної поведінки із захисту своїх прав, що уявляється корисним для забезпечення загальної договірної дисципліни у державі.

Окрему увагу потрібно приділити питанню задоволення вимог іпотекодержателя за рахунок обтяженого іпотекою майна у європейських країнах. Виняткове значення у цьому аспекті має правове регулювання примусової процедури задоволення вимог. Слід зазначити, що на відміну від питання реєстрації іпотеки морського судна, якому приділена значна кількість положень спеціальних нормативно-правових актів, процес звернення стягнення іпотекодержателем на предмет іпотеки морського судна у більшості країн врегульований нормами загального цивільного законодавства.

Характерною властивістю права країн континентальної правової сім'ї є необхідність звернення стягнення саме у судовому порядку. Можливість застосування договірних чи нотаріальних способів задоволення вимог кредитора практично відсутня. Такий підхід свідчить про ту значну роль, що відіграє судова влада у правовому механізмі країн Європи.

За умови множинності кредиторів при ініціюванні процедури звернення стягнення на обтяжене іпотекою судно важливо визначитись із черговістю задоволення вимог. Як правило, пріоритетність вимог встановлюється у відповідності із часом реєстрації обтяження судна іпотекою. Труднощі виникають у разі реєстрації декількох іпотек в один день. У деяких країнах у цьому випадку враховується конкретний час реєстрації (ст. 574 Кодексу повітряного та морського судноплавства Італії), у інших такі іпотеки отримують однаковий ранг, а отже й задоволення вимог за ними відбувається одночасно (ст. 247 Митного кодексу Франції).

Разом з тим праву окремих країн, зокрема Франції, знайомі випадки порушення хронологічного порядку встановлення пріоритетності. Так, у ст. 2425 Цивільного кодексу Франції зазначається, що у випадку реєстрації двох та більшої кількості іпотек в один день, окремі різновиди легальної іпотеки, тобто іпотеки, що встановлюється за законом, можуть мати пріоритет перед договірними та судовими іпотеками [1].

Як вже зазначалося, для права Європи характерна наявність вимоги звернення стягнення на заставлене майно у судовому порядку. Більш того, обов'язковим є продаж такого майна саме на публічному аукціоні. Такий порядок, хоча й заважає учасникам правовідносин розв'язати проблемну ситуацію якнайскоріше та у найбільш зручний для них спосіб, яким може виявитися договірний порядок задоволення вимог кредитора, все-таки уявляється корисним, бо покликаний забезпечити максимальну прозорість процедури продажу зас-

тавленого майна та справедливе й адекватне задоволення інтересів усіх зацікавлених у предметі іпотеки осіб.

Нерелік підстав припинення іпотеки у праві європейських країн у цілому відповідає тому, що закріплений у Законі України «Про іпотеку». Зупинимося на деяких з тих, що не є властивими вітчизняному праву. Так, ст. 2878 Цивільного кодексу Італії передбачає припинення іпотеки внаслідок відміни реєстрації, а також внаслідок відмови кредитора. Стаття 2879 закріплює законодавчу вимогу щодо письмової форми такої відмови. Разом з тим іпотечна відмова кредитора не буде спричинювати правових наслідків у тому разі, коли права за іпотекою перейшли до третьої особи ще до моменту її здійснення [3].

Окрема увага приділена у цивільному законодавстві Італії й процедурі припинення реєстраційного запису, яка врегульована окремим розділом Цивільного кодексу. Такий підхід властивий для всіх європейських країн, у праві яких наявність державної реєстрації є конститутивною ознакою виникнення іпотечних правовідносин, а отже тільки належне анулювання реєстрації вважається необхідною підставою для їх припинення.

На жаль, обмежений обсяг статті не дозволяє у повній мірі викрити усі особливості правового режиму іпотеки морського судна у романо-германському праві. Однак й вищенаведене дозволяє дійти висновку про значну розвиненість цього інституту у системі права європейських країн, що пояснюється довгостроковою практикою застосування іпотеки для забезпечення виконання морських зобов'язань. У цьому аспекті досвід країн континентального права є надзвичайно цікавим для збагачення та вдосконалення вітчизняної правової системи. Зокрема, корисним є запозичення іноземної моделі регулювання іпотечних відносин, що стосується таких її аспектів, як джерела виникнення іпотеки, деталізація та уніфікація на рівні закону положень щодо реєстрації іпотеки морського судна, процедура задоволення вимог іпотекодержателя шляхом примусового звернення стягнення на предмет іпотеки.

Література

1. Code Civil Francais (version consolidée au 6 août 2008) [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode>.
2. Code des douanes Francais (version consolidée au 6 août 2008) [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode>.
3. Il Codice Civile Italiano (edizione 1999–2000 in corso di aggiornamento) [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.jus.unitn.it/cardoza/Obiter_Dictum.
4. Fiale A. Diritto della Navigazione Marittima e Aerea. — Napoli: Simone, 2006. — 283 p.
5. Tramontano L. Lineamenti di diritto civile. — Matelica: Halley, 2006. — 621 p.
6. Международная конвенция о морских привилегированных требованиях и ипотеках от 6 мая 1993 г. [Електронний ресурс] // Режим доступу: Комп'ютерна правова бібліотека «ЛігаБізнесІнформ».
7. Фалилеев П. А. Ипотека морских судов. — М.: Междунар. отношения, 1997. — 191 с.
8. Щепикова Л. В. Вещные права в гражданском праве России. — М.: БЕК, 1996. — 200 с.